

Копилов С. О. кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії
методології і теорії психології Інституту
психології імені Г.С. Костюка НАПН України
<https://orcid.org/0000-0003-1984-4468>

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА СТРАТЕГІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО ВОЄННОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Екзистенційний характер повномасштабної війни Росії з Україною вимагає особистісного ціннісно-сислового самовизначення, яке має стати основою відповідальної комунікативної поведінки особи у вкрай насиченому інформаційному просторі. У статті окреслено діалогічний підхід до розв'язання ключових проблем такого самовизначення, розбудови продуктивної взаємодії “свого та чужого слова”, зокрема в Інтернет-просторі.

Ключові слова: екзистенційне протистояння; ціннісно-сислове самовизначення; діалогічна взаємодія; комунікативна спільнота.

Вступ. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну суттєво змінило характер багаторічної інформаційної боротьби. Навальне зростання обсягу вістей та їх приголомшливий зміст кидають виклик нашій стресостійкості, здатності адекватно оцінювати сприйняте, виробляти власну лінію поведінки, приймати рішення, від яких часом залежить не лише особистий добробут і життя, але й доля інших людей. Тож проблема адекватної, продуктивної комунікативної поведінки наразі стає вирішальною. І, вочевидь, вона невіддільна від питання про формування відповідально-активної позиції особистості у публічному просторі взаємодії й зіткнення повідомлень, думок, оцінок тощо.

Відтак **метою** статті є окреслення проблем, психологічних принципів та шляхів формування такої особистісної позиції, її реалізації у комунікативному просторі сьогодення, що й має стати основою адекватної інформаційної поведінки, зокрема у соціальних мережах.

Теоретичне підґрунтя. Наразі активізувалися психологічні дослідження проблем адекватної поведінки в комунікативних середовищах просторі, зокрема віртуальних. У публічному просторі поширюються поради психологів щодо інформаційної гігієни - обмеження потоку відомостей, перепочинку від них та пошуку гарних вражень, які компенсували

б неминучий тиск “негативу”. Наголошується на необхідності бути пильними щодо інформації з неперевіраних джерел, а надто емоційно насиченої за рахунок конкретних фактів та раціональних аргументів тощо.

Ці зазвичай пропоновані форми й прийоми інформаційної поведінки є вельми важливими, необхідними, але недостатніми, бо мають фрагментарний, суто «технологічний» характер і мало враховують особливий, *екзистенційний* характер нинішньої війни. Натомість вироблення вищезгаданої цілісної особистісної “сислової позиції” (М.Бахтін) стає особливо нагальним з огляду на те, що нинішнє воєнне протистояння набуло відвертого *всезагально-ціннісного* характеру, вимагаючи від кожної особи чіткої ціннісно-сислової орієнтації, самовизначення, часом — жорсткого вибору.

Методи дослідження. Таким чином, розгляд та розв'язання поставленої проблеми вимагає як власне *теоретичного* міждисциплінарно-наукового аналізу, так і застосування певного *філософсько-онтологічного* підходу.

Результати дослідження. Передусім важливо, що Україні та цивілізованому світу у цій війні протистоять не якісь “традиційні російські цінності” (вони лише імітуються, прикриваючи духовну

пустку) і в решті-решт навіть не ті чи інші прагматичні інтереси - адже спосіб дій РФ дуже часто суперечить їм. Натомість оприявнилося невиситиме бажання *знищити, нівелювати* чужий спосіб існування й самих його носіїв.

Отже, екзистенційний характер боротьби, про який наразі часто кажуть, полягає у зіткненні прагнення індивідів, соціальних груп, політичної нації України *творити* власне своєрідне буття - у співдії з іншими особами, спільнотами, народами у відкритому просторі сучасної цивілізації з “нищівним ніщо” (вираз філософа А.В. Ахутіна), уособленим країною-агресором. Якщо ж вважати творче ставлення до буття сутністю *культури*, то йдеться про її непримиренний конфлікт з *антикультурою*. Натомість сама царина культури, за парадоксальним визначенням В.С. Біблера, існує й розвивається як простір *діалогу* різних культур – цілісних форм розуміння й перетворення дійсності [1,23]. Відтак «усередині” цього простору відбувається не боротьба за домінування чи за усунення партнерів, а продуктивний (взаємозбагачувальний) обмін ідеями, образами, способами розуміння й ставлення до світу. Саме з цього настановлення слід наразі виходити, спілкуючись з усіма, хто не є учасником чи прибічником російської агресії. Що ж до останніх, то вищезгадана беззмістовність та антиціннісна спрямованість їх висловлювань та вчинків виключає можливість смислового діалогу. Тож розмова з ними поза межами формальних перемовин чи публічного викриття їхньої облудної сутності, - за влучним виразом Є.Шухевича, “не має бути довшою за автоматну чергу”...

За окреслених умов головним чинником адекватної поведінки в інформаційному просторі (де насправді йде не просто обмін інформацією, але взаємодія ідей, *сми́лів*) є саме вищезгадане активне самовизначення, зокрема наповнення конкретним особистісним і водночас всезагально-значущим змістом тих екзистенційно-ціннісних понять, символів, які наразі настійливо “спливають” у нашій

свідомості. Життя і смерть, любов і ненависть, війна і мир, батьківщина й світ, свобода, гідність, добробут та щастя, особистість, спільнота й народ – ці слова, що раніше сприймалися як абстракції чи атрибут публічної риторики, нині буквально набули плоти й крові. Вир подій, турботи про найпростіше й найнагальніше не мають затуляти від нас того факту, що боротьба йде не просто за продовження існування, а саме за повноцінне *буття* - за здійснення цих цінностей. Однак для цього їх слід заново, глибше осягнути, і це вимагає не лише відчуттєво-емоційної залученості, а й напружених роздумів, уточнення (а то й перегляду) колишніх думок, ставлення до звичних явищ.

Тож у психологічному плані для подолання воєнної кризи вкрай важливо - як не вимагає сьогодення нагальних учинків, як не важко «загальмувати» навалу переживань, -рефлексивно поставитись до навколишнього й власного життя. Необхідне зосередження думки - наснаженої емоційним ставленням і водночас *зважено-критичної* - як на змісті власної свідомості, так і на тих твердженнях, фактах, оцінних судженнях, що нині навалюють оточують нас «іззовні». Тобто, власне предметом мисленнєвої уваги стає *відношення*, взаємодія – у термінах концепції М.М. Бахтіна – “свого та чужого слова” [2, 305, 312]. І, природно, ця зустріч різних точок зору у свідомості особи, їх *взаємоосмислення* (часом у жорсткому спорі з собою!) є зворотнім боком *зовнішнього* спілкування. Самовизначення у думці виявляється підставою і водночас наслідком висловлювань, які адресуються іншим особам чи групам і, щойно будучи “виголошеними”, постають *вчинками* щодо них. Особливої ваги ця вчинкова (етична) сторона мовленнєвої взаємодії набуває зараз, коли слово (а надто публічне, наприклад, поширюване у соцмережах) може мати рятівний чи нищівний вплив. Цим окреслюється зв'язок між самовизначенням “подумки” та проблемою підвищеної відповідальності за своє висловлювання (і, звісно, за адекватне розуміння чужого).

Нинішні екстремальні умови та новітні технічні засоби роблять практично будь-яке спілкування певною мірою *публічним*, що як ніколи загострює питання про співвідношення автономії особистості з її належністю до певної спільноти, групи. Адже вищезгадане самовизначення так чи інакше прилучає особу до певних «груп однодумців» стабільних чи динамічних, утворюваних реальними контактами чи віртуальних, члени яких можуть безпосередньо не знати один про одного. Але якщо це прилучення є дійсно вільним (а не вимушене певним навіюванням, слабко усвідомлюваними сугестивними впливами, жорсткими обставинами тощо), особистість зберігає здатність відсторонено-критичного погляду на цінності спільноти, з якою до певної міри ідентифікує себе. Отже, слушно наголошуючи у ситуації екзистенційного воєнного зіткнення на надважливості *єднання* українців (і ширше – цивілізованих народів світу), важливо при цьому чітко окреслювати сенс самого поняття єдності.

У цьому плані, зокрема, небезпечною помилкою є думка, що учасники спільної боротьби (діяльності) буцімто мають дійти цілковитої згоди щодо всіх гостро-проблемних питань сьогодення, зокрема завдяки прийняттю певних авторитетних, «взірцевих» суджень. Останнє і неможливо, і небажано: у сучасній країні, що розбудовує громадянське суспільство, жодні владні чи політичні інституції, «лідери думок» чи найкомпетентніші фахівці-експерти не можуть претендувати на таке керування думкою загалу (хоча їх вплив на ту чи іншу *частину* спільноти є цілком природним). Натомість продуктивною основою для національного єднання може бути передусім ціннісне ставлення до своєї країни - патріотичне настановлення, сутність якого у тому, що індивід у певному відношенні та до певної міри *ототожнює* себе з нею. При цьому уявлення співгромадян як про поточну ситуацію, так і про шляхи й засоби подальшого розвитку країн неминуче відрізнятимуться. Отже, проблема у тому, щоб це природне розмаїття й зіткнення

світобачень не виливалося у безплідні конфлікти, а вело до *взаєморозвитку* ідей та особистостей, не паралізувало *співдію*, а вбезпечувати її продуктивність.

На наше переконання, в умовах плюралізму та розбіжності ціннісних настановлень, життєвих позицій (окрім вищезгаданого громадянсько-патріотичного спрямування) прийняття вірних рішень, здійснення узгоджених індивідуальних та спільних дій можливе лише за умови розбудови й підтримування «наскрізної», всеохопної *діалогічної взаємодії* (діалогічного спілкування) у спільноті [3,24; 1,212 - 213]. У певному сенсі це настановлення збігається з актуальним завданням формування вищезгаданого громадянського суспільства, при цьому останнє постає, з-поміж іншого, «комунікативною спільнотою» (Ю.Габермас). У такому середовищі утворюється й зберігається відносна рівновага між консенсусом і незгодою, продуктивним (неантагоністичним) спором. Останній є невід'ємним, рушійним моментом діалогу: спірні питання можна у певних ситуаціях обходити, тимчасово відкладати, але не замовчувати взагалі (це робить їх «мінами вповільненої дії»). Тож в умовах війни особливо важливо визначитися: де доцільним є самообмеження на зачіпання «дратівливих» питань, на пряме заперечення опонентів, а де, навпаки, слід висловлювати до решти все, що маєш на думці? Як сполучити властиву справжньому діалогу відвертість із обережністю, з так само важливим імперативом «*не нашкодь*» (іншому, собі, спільній справі...)? Загальної відповіді й «правил» тут, мабуть, не існує, і це один з найвагоміших аспектів особистої відповідальності, що зараз лягла на кожного з нас. Безумовним тут слід вважати лише обмеження на розповсюдження відомостей та думок, якими може скористатися ворог.

У зв'язку зі сказаним вкрай важливим є питання критичного ставлення до дій та висловлювань офіційних осіб, зокрема державних посадовців. До прикладу, як слід розуміти поширюване у ЗМІ

застереження щодо уникання їх *емоційної критики*? На нашу думку, тут важливо розрізнати критику як таку - обґрунтовані раціональні судження й оцінки, які у демократичному суспільстві принципово поширюються на будь-кого і будь-що, і спонтанне «виплескування» негативних вражень і почуттів, що випереджає (або й заступає) зважування всіх фактів та аргументів, пошук раціонального підґрунтя дій, які оцінюються, тощо. Прикладом тут може бути роздратованість багатьох людей вищезгаданими заборонами на поширення певної інформації. Безумовно, це є суттєвим обмеженням конституційних прав і свобод громадян в умовах воєнного стану, причому пересічному реципієнтові часом важко визначити, які відомості справді є державною, воєнною чи приватною таємницею, загалом конфіденційною інформацією. Очевидно, єдиною розумною позицією тут є певна *презупція довіри* до мовця. Це, природно, не виключає уваги до очевидних випадків неправомірного чи навіть злочинного приховування важливої інформації посадовими особами, але подібні закиди вимагають вагомих доказів.

Це, звісно, стосується й звинувачень у некомпетентності, недоброчесності або й «зраді». Навіть у приватних висловлюваннях такого штибу (і не лише щодо офіційних осіб!) не слід ігнорувати елементарні правила: спирання на чітко зафіксовані факти з перевірених джерел, та передусім на *прямий* сенс аналізованих висловлювань; утримання від вільного домислювання, «читання у душах» і т. п. Саме тут безпосередні емоційні реакції є особливо недоречними: «голос серця» має набувати прав лише на основі *голосу розуму*. На наш погляд, у таких особистих «присудах» (а надто висловлюваних публічно) моральним орієнтиром можуть бути норми *демократичного судочинства*: дотримання презупції невинуватості, неупередженість, якнайретельніший розгляд *усіх* фактів, повне висловлювання й вислуховування позицій «звинувачення» й «захисту»... Привчитися тримати себе у цих рамцях (навіть подумки, а не лише у

зовнішньому спілкуванні!..) нелегко, але це є запорукою відповідальності мислення й судження.

Особливо складною наразі є проблема *конфлікту ціннісних настановлень* у публічному просторі. Як уже сказано, спір провідних смислів та цінностей є змістово необхідним, рушійним аспектом спілкування як діалогу і водночас не має перешкоджати базовому консенсусу, а надто узгодженню дій. Це передбачає здатність учасників взаємодії відокремлювати ті спірні питання, нагальне розв'язання яких необхідне для подальшого спілкування чи спільної діяльності, від тих, які можна за спільною згодою бодай тимчасово «винести за дужки». Перші ж вимагають вироблення *культури спору*, зокрема дотримання базових (але, на жаль, слабо розвинених у нашого загалу) вмій вислухати до решти аргументи співрозмовника й послідовно та змістовно відреагувати на *кожний* з них, за необхідності цілісно викладаючи і свою власну позицію; уникати суто емоційних оцінних суджень, а надто тих, що переносять увагу з предмета на особистість опонента; утримувати власне предмет обговорення, не збочуючи на «манівці», і у будь-якому разі обумовлювати зміну предмета, якщо вона потрібна. У разі цілеспрямованої й тривалої дискусії з певної проблеми умовою продуктивності спілкування є домовляння щодо сенсу головних понять, що вживаються, виокремлення загальних тверджень, які попередньо приймаються всіма учасниками, та прийняття бодай найпростіших *правил* спілкування.

Загалом же, на нашу думку, найпродуктивнішим середовищем свідомого вироблення такої культури спору (і загалом форм і засобів діалогічного спілкування щодо фундаментальних проблем) є ті мобільні «малі групи» спілкування, які повсякчас стихійно виникають чи свідомо створюються у сучасному інформаційному просторі, зокрема українському. Особливо це притаманне спілкуванню в інтернеті; саме такі утворення — за умови більш відповідального й свідомого ставлення до

Питання психології

мети й форм їх існування - можуть стати головними осередками вищезгаданого ціннісно-смиислового самовизначення, самоздійснення індивідів та спільнот. Власне, кінцевою метою цього процесу є не лише перемога у воєнно-політичному протистоянні але й унеможливлення його повторення - подолання тієї глобальної цивілізаційної кризи, виявом якої воно є. А це передбачає реальне, суттєве *перетворення* всіх сфер сучасної цивілізації й культури.

Висновки. Тож, власне, явний чи неявний останній сенс тих обговорень, спорів, єднань чи розмежувань, якими наразі буквально на розрив повниться наш громадянський простір, - побудова й реалізація *проекту* інноваційного розвитку України у світі, який так само має оновитися. Саме у цьому ми вбачаємо головний виклик нинішньої війни, і процеси усвідомлення (окреслення заново) ціннісно-смислових засад буття цивілізації започатковуються у нашу постіндустріальну добу не просто в окремих головах «геніїв людства» і не так у масових колективних рухах, як передусім у вищезгаданих малих

мобільних комунікативних спільнотах (див., зокрема, [4, 24]). Вплив останніх у всіх сферах життя наразі невпинно зростає і, очевидно, поступово ставатиме вирішальним. У них можуть вироблятися певні «платформи» однодумців та потенційних співпрацівників, що конкретизуватимуться у відповідних суспільних проектах (економічних, політичних, культурних тощо). Саме подальша взаємодія й втілення цих ідей може стати основним рушієм реальних суспільних перетворень, подолання цивілізаційної кризи.

Продуктивною моделлю (одним із взірців) цих процесів, як уже сказано, є стрімкий розвиток можливостей спілкування в інтернеті. Однак, на наше переконання, їх повноцінне використання, зокрема у соцмережах, передбачає орієнтацію на викладені вище принципи діалогічної взаємодії (діалогу культур). Саме за цих умов наше спілкування буде відповідальним та продуктивним, нинішнє ж інформаційне протистояння завершиться не лише перемогою над ворогом, але й відкриттям нових перспектив буття вільної України у вільному світі.

Список використаних джерел

1. Біблер В.С. Культура. Діалог культур. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 368 с.
2. Бахтин М.М. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук. СПб.: Азбука, 2000. 336 с.
3. Балл Г.О. Сучасний гуманізм та освіта: Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти. Рівне: "Ліста-М", 2003. 128 с.
4. Вольнец А.В. Будущее цивилизации. [https:// www. culturedialogue.org/node/8075](https://www.culturedialogue.org/node/8075)

References

1. Bibler V.S . (2018) Kultura. Dialog kultur. [Culture. Dialogue of cultures]. Kyiv: DUH I LITERA. 368 s. (In Ukrainian).
2. Bahtin M.M. (2000). Avtor i geroy: K filosofskim osnovam gumanitarnykh nauk. [Author and hero: On the philosophical basics of human sciences]. SPb.: Azbuka. 336 s. (In Russian).
3. Ball G.O. (2003) Suchasniy gumanizm ta osvita: Sotsialno-filosofski ta psihologo-pedagogichni aspekti. [Modern humanism and education]. Rivne: "Lista-M". 128 s.
4. Volynets A.V. Budushee tsivilizatsii. [The future of civilisation]. <https://www.culturedialogue.org/node/8079> (In Russian).

Summary

Kopylov S. Candidate of Philological Sciences,
Institute of psychology named by G.S.Kostiuk

PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS AND STRATEGY OF COMMUNICATIVE BEHAVIOR IN CONDITIONS OF EXISTENTIAL MILITARY CONFRONTATION

Introduction. Russia's full-scale invasion of the Ukraine significantly changed the information situation, increasing the requirements for participants in communication, becomes decisive the problem of adequate, productive communicative behavior. And it is inseparable from the question of the

responsibly active position of the person in the public space of interaction of messages, opinions, assessments. Currently, psychological studies of the problems of adequate communicative behavior in particular in virtual space, have intensified. The relevant advice of specialists, the proposed forms and techniques of information behavior are necessary, but insufficient, because they don't take sufficiently into account the special, existential nature of the current war. Instead, the behavior of person in this confrontation must to bild on a holistic and clear value-semantic orientation.

Purpose. *The article is aimed at outlining the problems, psychological principles and ways of forming such a personal position, its realisation in the communicative space of today, which should become the basis for adequate information behavior, in particular in social networks.*

Methods. *Therefore, the consideration and solution of the problem required both the theoretical interdisciplinary-scientific analysis and the application of a certain philosophical and ontological approach.*

Originals. *Modern communication is determined by: 1) the collision of the orientation of the democratic world and the Ukrainian public to create its own peculiar existence (that is, intention at the culture) with the desire of the aggressor country to destroy, to prevent this being – with anticulture; 2) the urgency of productive unifying interaction of different individual and group cultures – holistic forms of vision and transformation of reality. It is the dialogue of cultures that is the mechanism of their formation and mutual development, and therefore the aforementioned value-semantic self-determination and self-realization of the modern person. Its subject is existential problems, embodied in concepts that must now be rethought, filled with relevant personal and at the same time objectively significant meaning: life and death, meaning and meaninglessness, love and hatred, homeland and world, person and community, freedom, dignity, happiness, etc. This implies a tense appeal of thought - emotionally involved and at the same time sober-critical - at the same time to oneself and to the external circumstances, "other people's words" (M. Bakhtin). The formation of such a two-way intention – and therefore a personal value-semantic position – requires the development and preservation of a space of civic unifying dialogue interaction. It will be a guarantee of the national unity of Ukrainians and their productive cooperation with the democratic world. At the same time, the basis of dialogue unity should not be the same vision of problems and ways to solve them (which is impossible and undesirable in a democratic society), but patriotic attitude – a certain identification of oneself with the existence of the country. In order for the dispute - an integral driving moment of the dialogue - to led not to fruitless conflicts, but to mutual development, enrichment of positions, a culture of dialogue should be formed. It implies, in particular, tolerance, the presumption of a partner's integrity, the correctness of criticism, the predominance of rational arguments over spontaneous emotions, etc. Criticism, the dispute should morally focus on the norms of democratic justice. The key points of the culture of communication is the ability to listen to the opponent and respond substantively to all his arguments; avoid evaluative judgments, especially those that transfer attention from the subject of discussion to the person of the partner; generally keep the subject of the conversation despite its "bends"; if necessary – to pre-clarify the content of the basic concepts acceptable to all participants in the basic statements and rules of communication.*

A promising center for the development of a culture of dialogue on key issues are those mobile small groups of communication that are currently constantly emerging in the world and Ukrainian information space, in particular on the Internet. They – subject to purposeful development and orientation to the newly outlined principles and "technologies" of the dialogue of cultures – will contribute to intensive value and semantic self-determination and self-realisation of individuals and social groups, the formation of our civil society. This, in turn, is the key to building and implementing an innovative project for the development of Ukraine, overcoming the global military-political crisis.

Conclusions. *The growth of activity and social influence of mobile communication groups, in particular existing on the basis of social networks, and their focus on the dialogue of cultures by a significant factor in the existential self-determination of citizens, and therefore the creation and implementation of projects for the development of a free Ukraine in the free world.*

Keywords: *existential confrontation; value-semantic self-determination; dialogical interaction; communicative community.*

Recelved/Поступила: 27.07.22.